

УДК 08.04

О. Мойсюк

ТРАДИЦІЇ НАРОДНОГО ТКАЦТВА У ТВОРЧОСТІ СУЧАСНИХ МАЙСТРІВ ЖИТОМИРСЬКОГО ПОЛІССЯ

Народне ткацтво – результат плідної мистецької праці багатьох поколінь майстрів. Особливості технічних та технологічних навичок, усталені орнаментальні мотиви передавалися з покоління в покоління, перетворившись на місцеву регіональну традицію. Сучасні народні та професійні майстри в творчому процесі звертаються до самотутніх прийомів та форм, доповнюють та інтерпретують їх, віддзеркалюють у творах своє естетичне бачення, відчуття фактури та кольору. Пов'язане з утилітарним призначенням, що мало домінуючу функціональну роль, народне мистецтво одночасно має самостійне художнє значення, що тісно взаємодіє з декоративно-естетичною та сакральнo-обрядовою функціями. Переосмислені крізь призму давньослов'янського світогляду та стилізовані в процесі ткацтва реалії – становлять, сформоване упродовж віків, автентичне ядро, що є складовою традиційної спадщини, а усвідомлення традицій, їх інтерпретація і трансформація – новітня творчість сучасних митців.

Проблема художньої традиції – це одна з актуальних тем в історії українського мистецтва. До цього питання звертались дослідники різних дисциплін, у результаті чого в сучасній мистецтвознавчій науці сформувалося декілька варіантів понять терміну «традиція». Зокрема, один із напрямів науково-дослідницької діяльності відомого теоретика та художнього критика другої пол. ХХ ст. А.Каменського присвячений розробці наукової концепції про сенс художньої традиції [12-13].

Основним джерелом збереження та відтворення автентичних регіональних традицій, як відомо, було і до сьогодні залишається село. З розвитком промисловості, рушійна сила якої складалася з механізмів взаємодії народного та професійного мистецтва, наслідком чого було поєднання досвіду традиції із новітньою художньою практикою, водночас відбулося зародження нового мистецького явища як самодіяльна творчість. Ці процеси спричинили появу нових дискусійних проблем у мистецтвознавстві. Даній темі присвятили увагу такі відомі вітчизняні дослідники, як М.Станкевич, М.Селівачов, Ю.Лашук, російські – Г.Вагнер, Л.Ємельянов, М.Некрасова та багато ін. Художня самодіяльність, як результат самостійного творчого вираження, завжди розглядалась дослідниками як вторинне явище народного та професійного мистецтва. Питання про співвідношення традиційного народного та самодіяльного мистецтва актуальне не тільки в теоретичному, але й в практичному значенні, адже деякі сучасні дослідники висувують таку гіпотезу, що традиційне народне мистецтво сьогодні поглинається глобалізаційними процесами, тоді як самодіяльне мистецтво виступає в ролі його «спадкоємця» [1; 47], але лише в тому випадку, якщо воно не нівелює характерні архаїчні константи народного мистецтва. Підпорядкування самодіяльної творчості народним закономірностям полягає не тільки в тому, що воно часто використовує традиційні сюжети, мотиви, технологічні прийоми, скільки у відображенні в ньому тієї цілісності, що об'єднує в собі систему народних першовзорів. Проте, найчастіше, самодіяльний митець не обмежує себе правилами і традиційними засадами, що не прийнятно для народного майстра. Між народним, професійним та самодіяльним мистецтвом існують тісні взаємозв'язки і відбуваються цікаві й водночас складні процеси взаємозбагачення. Це питання другорядної периферійної форми залишається відкритим, але заслуговує на окремий аналіз, як самостійне творче явище або як джерело синтезу народного традиційного «неспеціалізованого» з професійним «спеціалізованим» (за термінологією Л.Ємельянова) мистецтвом.

Проблема збереження традицій народного ткацтва у творчості сучасних майстрів Житомирщини не стала предметом спеціального наукового дослідження, що і обґрунтовує

новизну даної розвідки.

Варто наголосити, що на теренах Житомирського Полісся поряд із традиційними канонами, окремо існує авторське індивідуальне начало, передумовою якого є професійна творчість, а також самодіяльність, що загалом співрозмірно взаємодіють у сучасній творчості митців. Окремий майстер творить у межах традиції, інший, поряд з усталеними прийомами та формами, звертається до новаторських засад, другий прагне модифікувати архаїчні місцеві канони в руслі професійного мистецтва, досягаючи неабияких успіхів. Подібні процеси спостерігаються у доробку житомирських майстрів з окремих осередків у різних районах області.

Багатогранністю характеризується творчість майстрині Надії Старченко (с. Чоповичі, Малинський р-н, Житомирська обл.), у доробку якої поєднуються два мистецьких напрями – народний та самодіяльний. Самодіяльна творчість виявляється переважно у вишивці (картини, панно, рушники, занавіски, фартухи, сорочки тощо), оскільки авторка використовувала не місцеві традиційні мотиви, а куповані схеми [9]. Відповідно народне мистецтво – присутнє здебільшого у тканих інтер'єрних (завіски, божники, рядюжки, килимки, доріжки, тряпчуни) та одягових виробах (сорочки, спідниці, фартухи). Особливості трактування узорів килимків споріднені з вишивкою, адже майстриня стверджує, що запозичувала візерунки з вишиваних виробів та купованих схем. Це проявляється у натуралістичному (та більш пізнішому – кітчевому, подекуди «базарно-міщанському») вирішенні мотивів з очевидним прагненням передачі об'єму, світла-тіні тощо («анютині вічка», «тюльпани», «рожі» тощо). Натомість, складна техніка ткацтва, основний принцип виконання та чорне тло виробів характеризує співзвучність із традиційними засадами. Майстриня розвинула до рівня домінанти естетичне значення цих виробів через максимальне наближення до натуралістичного трактування великих за розмірами рослинних та квіткових узорів. Цей ефект підкріплюють поліхромність та яскравість барв, а також обрамлення каймою з геометризованих рослинних гірлянд. При загальній подібності килимів з килимками-рядюгами, орнаментальне наповнення відрізняється — авторка варіює спосіб стилізації мотивів, використовуючи узагальнені (переважно на каймі) та більш натуралістичні форми (вазон у центрі та вазони або букети навколо нього), змінює кількість компонентів тощо.

Ще один зразок становить килим-рядюжка, де характерне чорне тло також поєднується з рослинним орнаментом. Відзначимо, що ці ознаки, поряд із форматом виробу та композиційним укладом є обов'язковими. При цьому композиція її килимів-рядюг чітко диференціюється від побудови килимів.

Якщо в килимах, як і в килимках-рядюжках, прийнято заповнювати основне поле суцільною гірляндою, квітковими букетами або окремими мотивами, часто обрамленими вузькими стилізованими смужками гірлянд, то у рядюгах, як правило, використовується чіткий розподіл поперечними смугами і, загалом, композиція більш подрібнена та не має такого величаво-урочистого звучання, як у килимах-рядюжках. При виготовленні рядюг ткалі вдається досягти значного різноманіття. Зокрема, завдяки зміні ширини смуг, комбінуванню їх декору тощо. У даних виробах Н.Старченко дещо однорідний поділ смугами поживляє орнаментальне наповнення, яке розвивається від найпростіших геометричних елементів до складних геометризованих фітоморфних мотивів (вишеньки, виноград), змінюючи у кожній смугі свій колір або масштаб. Такий творчий підхід свідчить про властивість майстрині мобільно оперувати різними традиційними моделями та модифікувати їх крізь призму власного бачення. Тут не має й такої вираженої динаміки в художньо-стильовому розвитку, як це можна було спостерігати у попередніх її розробках.

Більш чітку традиційну практику відображають створені Н.Старченко інтер'єрні вироби, у тому числі рушники «завіски», «божники», для яких характерне дотримання народної традиції. У цій групі творів, поряд з естетичним, рівноцінним залишається їх функціональне значення, що є неодмінним чинником у традиційному народному мистецтві.

Натомість, схильність до абсолютизації естетичних якостей, що властива попереднім вище згаданим виробам, зокрема килимам-рядюжкам, є першим кроком, який віддаляє твір від системи традиційних локальних констант. Серед інтер'єрних виробів, поряд із декоративно-обрядовими рушниками, майстриня продовжує ткати доріжки, тряпчуни, в тому числі вищезгадані рядюги з традиційними мотивами та їх побудовою, підтримуючи таким чином давній, сформований багатьма поколіннями лад.

Подібні процеси відображені у творчості майстрині Г.Невмержицької (с. Левковичі, Овруцький р-н, Житомирська обл.), в якій співрозмірно взаємодіють традиційний та новітній чинники. Її мистецька діяльність характеризується виготовленням ручнотканих полотен переважно інтер'єрного призначення. Серед її доробку, яскраво виділяються ткані рушники «божники», що облямовують розвішені на стіні ікони, занавісі на вікнах та дверях, домоткані наволочки та простирадла (рядна), а також інші види інтер'єрних тканин. В окрему групу варто віднести створені Ганною Олександрівною гобелени, виготовлені на межі ХХ-ХХІ ст., очевидно, під впливом сучасних мистецьких тенденцій, водночас наслідуючи образно-символічні традиційні концепції. Це демонструє наближення майстрині до професійного мистецтва, рушійною силою якого, як відомо, є індивідуальне авторське начало.

Стабільну традиційну практику демонструють майстри с. Повчине Новоград-Волинського району Житомирської обл., які у своїх виробках додержуються традицій, що склалися у житомирському народному ткацтві до початку ХХ ст. – при виконанні килимків, рядюг, доріжок, перевага надається геометризованим квітковим зображенням укладеним в узорні смуги на однотонному, здебільшого чорному або брунатному, тлі, перемезованим поліхромними гладко тканими смужками. Це властиво для виробів О.Болинець, Г.Мельничук, П.Прокопчук, Г.Романюк, А.Шокур, у яких, водночас, зберігається відчутно видовжений формат полотна, традиційна композиційна побудова, співрозмірна тепло-холодна гама з поєднаннями малиново-червоних і синьо-зелених тонів [6; 8; 9; 11]. У двох випадках орнаментальні компоненти однакові – це зображення геометричних елементів та фітоморфних мотивів, які часто зустрічаються у ткацтві Рівненського та Волинського Полісся, зокрема у виробках А.Годун. Однак, при загальній подібності, система розміщення мотивів та, власне, орнаментальне наповнення відрізняється – автори варіюють спосіб стилізації квіткових мотивів, використовуючи узагальнені або більш натуралістичні але геометризовані форми, змінюють кількість компонентів тощо. Традиційні смугасті рядюжки Г.Мельничук, Г.Романюк та П.Прокопчук, декор яких обмежувався лише гладко тканими поліхромними смугами, а різноманітність композиційних побудов залежала від ширини смужок, ритму та кольорової гами, поширені були як на теренах Житомирщини, так і в інших місцевостях, що входять до складу Українського, Білоруського та Польського Полісся. У декоративно-обрядових рушниках майстрині відповідно намагаються передати характерний даному осередку яскравий традиційний стиль, що виявляється у великих за розмірами геометризованих фітоморфних узорах, укладених у смуги.

Варто зазначити, що в минулому досить часто в одному виробі майстри-текстильники комбінували ручне ткацтво (переважно просте полотняне переплетення) з вишивкою (пряма лиштва, хрестик, стебельчастий шов тощо). За свідченнями майстрів старшого покоління (Г.Невмержицька, Г.Мельничук, П.Прокопчук, Н.Старченко, П.Майструк та ін.), навіть у період бурхливого розвитку машинного виробництва, місцеві ткачі виготовляли не лише декоративні домоткані вироби (килимки, святкове вбрання), але й тканини для повсякденного використання, наприклад, простирадла, «рядна» на спідне – на ліжко, доріжки на підлогу тощо. Це пов'язане не тільки з певними економічними чинниками та родинною обрядовістю, але й, по-перше: з прагненням до збереження тієї первісної гармонії з природою; по-друге: з метою залишатися у творчості, яка виховує повагу до регіональних традиційних констант, джерелом для яких були місцеві природні форми.

На відміну від вище згаданих народних майстрів старої генерації, сучасні – сміливо інтерпретують і трансформують усталену традиційну спадщину свого регіону, вводять нові

прийоми та форми. Наприклад, інтер'єрні декоративні тканини набувають пластичності та об'ємно-просторових форм. Якщо в гобеленах та в окремих типах килимів спостерігається вплив професійного мистецтва, зокрема, станковізму, то доріжки (рядюжки, рядна, рябчуни, килимки-рядюжки), рушники (завіски, божники, весільні, родильні тощо) зберігають усталені або якісно інтерпретовані композиційні схеми та візерунки. Як показали польові дослідження, нині у регіоні рідко зустрічаються ткачі-аматори, що працюють технікою ткацтва, здебільшого майстри надають перевагу вишивці (на Житомирщині налічується понад 400 майстринь-вишивальниць).

Високим рівнем новаторства відзначається творчість молодого майстра О.Земнухова, позначена яскравими рисами індивідуальності, але водночас в окремих проявах наслідує традиції. Поряд з естетичним, у його виробах рівноцінним залишається функціональне значення виробу, що є неодмінним чинником у традиційному народному мистецтві. О.Земнухов лише кілька років тому почав власну справу й досягнув неабияких успіхів, оскільки був учасником спецпроекту Контрактів «10 ідей для свого бізнесу» (2008 р.). Майстер активно продукує домоткані одягові вироби з конопляної пряжі (жіночі та чоловічі сорочки, взуття, сумки). Основні прийоми технологічного процесу: заготівля сировини, прядіння ниток, фарбування пряжі рослинними фарбниками (відвари кори дуба, кропиви), ткання, – свідчить про дотримання традиційних технологічних прийомів. Водночас індивідуальність та експеримент виявляються по-перше: у застосуванні нестандартної сировини для пряжі, адже окрім коноплі, майстер використовує лікувальні трави (полин, кропиву, лопух, звіробій, ехінацею, деревій, любисток, м'яту); по-друге: майстер створює взуття з домотканого полотна, позначене традиційними тканими геометризваними мотивами, що притаманні для Житомирського Полісся, в той час як моделювання відповідає сучасним критеріям моди, що стимулює підвищення попиту. Як стверджує дизайнер за фахом та майстер-текстильник: «моя мрія – щоб усі українці носили моє взуття, але не тому, що це моя розробка, а тому, що воно створене з натуральної корисної для здоров'я сировини» [3]. Для серії жіночого взуття «Етно» з тканим орнаментом та групи жіночих чобітків «Народних» із вставками тканого полотна характерні смугасті композиції з архаїчною біло-червоною гаммою, локалізовані у верхній частині виробів. Орнаментовані ткани смуги з чіткими геометричними мотивами, споріднені з першовзорами традиційних житомирських завісок. Однак, автор не копіює їх, а створює власний варіант, на відміну від автохтонних зразків більш стриманий та дещо здрібнілий. Остання особливість зумовлена специфікою виробів та прагненням майстра досягти гармонії, ототожнивши величину узорів з розмірами взуття. Часто автор прикрашає червоно-чорною традиційною вишивкою ткане світло-сіре або світло-оливкове тло жіночого святкового взуття (так зване «Етно»).

У 2012 р. майстер звернувся до поновлено-традиційних технічних прийомів народного узорного ткацтва – перебірного та саржевого та застосував їх у зимовій серії жіночих чобітків «Народних».

Лаконічним декором характеризуються виготовлені О.Земнуховим чоловічі сорочки, яким найчастіше притаманне лаконічне обрамлення у вигляді вузьких вишиваних орнаментованих смужок на горловині, манжетах та подолі. Якщо у виготовленні взуття з домотканого полотна майстер прагнув передати місцеву традиційну орнаментику та колорит, то в одязі спостерігається відхилення від народної традиції. Наприклад, автор звертається до поліхромії й натуралістично трактованих фітоморфних та орнітоморфних узорів. Природно, що подібний підхід до творчості сприяв залученню майстра до різноманітних мистецьких акцій, у тому числі Національної «Сорочинської ярмарки», етнофестивалів: «Країна мрій», «Трипільське коло», «Шешори», «Поліське весілля» тощо [3]. Такий досвід виявився додатковим стимулом для автора, дозволив йому розширити межі творчих пошуків. Це додало артистизму його авторським розробкам жіночих та чоловічих сумок, де окрім тканого та вишитого орнаменту, автор звертається до аплікації із кольорових частин полотна, у тому числі й власного виготовлення. Така техніка ефектно підкреслює прості композиції,

першообразами яких виступають народні мотиви з вишитих рушників, у тому числі житомирських, «дерево життя з пташками», що неодноразово автор повторює на аналогічних виробах, геометризована жіноча фігура з піднятими руками, «ромб», де останній майстер трактує у вигляді квітки.

Отже, своєрідність творчості О.Земнухова виявлена по-перше: у заготівлі сировини та виготовленні ниток з конопель та інших лікувальних трав; по-друге: у специфіці застосування ручнотканого орнаментованого полотна у процесі масового виробництва, що охоплює широкий спектр виробів: взуття, жіночі та чоловічі сорочки, сумки, ляльки. Характер його творчості, незважаючи на невеликий проміжок часу, відрізняється на різних етапах – у 2004-2006 рр. базується в основному на технічних прийомах, з 2007-2008 рр. переходить у площину художньо-виражальних засобів і проявляється спочатку у прямих методах засвоєння традицій – цитуванні та перекладі першоджерела, згодом у його стилізації. Більш абстраговані форми перетворення традиції властиві останнім його виробам (комбіноване полотняне взуття) кінець 2012-2013 рр.

На розглянутих прикладах можна побачити, яку роль у традиційному народному мистецтві відіграє автентичний усталений стиль та яким чином вдається досягти варіативності. Отже, такі аспекти, як рівнозначність функціонального та художньо-творчого начал, дотримання традиційних критеріїв якісно відрізняють народне мистецтво від його похідних, у тому числі від самодіяльної аматорської творчості, а також від професійного мистецтва. Водночас сьогодення позначене проникненням у творчість народних майстрів елементів останнього. Місцеві народні ткачі часто використовують й натуралістичні, базарно-кітчеві, рідше – наївно-аматорські форми. Професіонали звертаються до традиційних прийомів та орнаментальних форм, але їх творчість, як правило, орієнтована на покупців. Аматори-любители, для яких творчість – форма задоволення та самовираження, в основному працюють технікою вишивки, рідше – ткацтва. Художня діяльність майстрів-аматорів може бути орієнтована як на традиційне, так і на «вчене» мистецтво, але, безперечно, має імпровізаційний характер.

Художнотканні вироби, зокрема декоративно-обрядові рушники, килимки-рядюжки, «рядюжки», доріжки, окремі компоненти одягу, у народному виробництві пов'язані з традиційним мистецтвом. У цій царині розвиток деяких тканих інтер'єрних творів та одягових компонентів відбувається відповідно до усталених автентичних норм. Залишаються актуальними характерні для Житомирщини типи тканих виробів, зокрема рушники, рядюги, килимові доріжки. У художньо-стильовому плані надається перевага композиціям з рослинною орнаментикою, що сформувалися до початку ХХ ст. Традиційне народне ткацтво переважно територіально віддалене від промислових осередків.

Необхідно зазначити, що нині у творчості сучасних майстрів-ткачів не було виявлено такий автентичний антропоморфний мотив як «козак» («в козака», «на козака»), що міг би стати «емблемою» традиційного житомирського ткацтва. Не зустрічаються також і такі самобутні килимові рушники – «завіски», що виготовлялися місцевими ткачами на досліджуваній території до 20-30-х рр. ХХ ст.

Список використаної літератури та джерел

1. Вагнер Г. О соотношении народного и самодеятельного искусства / Г. О. Вагнер // Проблемы народного искусства: Сб. статей / Под ред. Некрасовой М., Макарова К. – М. : Изобр. искусство, 1982. – 151 с.
2. Записано від Білоус В., 1926 р. н. – с. Невірків, Корецький р-н, Рівненська обл., 2012 р. // Архів О. Мойсюк.
3. Записано від Земнухова О., 1979 р. н. – м. Житомир, 2012 р. // Архів О. Мойсюк.
4. Записано від Майструк П., 1925 р. н. – м. Рівне, 2011 р. // Архів О. Мойсюк.
5. Записано від Мельник Н., 1942 р. н. – с. Невірків, Корецький р-н, Рівненська обл., 2012 р. // Архів О. Мойсюк.

6. *Записано від Мельничук Г., 1923 р. н. – с. Повчине, Новоград-Волинський р-н, Житомирська обл., 2012 р. // Архів О. Мойсюк.*
7. *Записано від Павонської А., 1929 р. н. – м. Рівне, 2010 р. // Архів О. Мойсюк.*
8. *Записано від Прокопчук П., 1901 р. н. – с. Повчине, Новоград-Волинський р-н, Житомирська обл., 2012 р. // Архів Г. Мельничук.*
9. *Записано від Романюк Г. Ю. 1923 р. н. – с. Повчине, Новоград-Волинський р-н, Житомирська обл., 2012 р. // Архів О. Мойсюк.*
10. *Записано від Старченко Н., 1938 р. н. – с. Чоповичі, Малинський р-н, Житомирська обл., 2012 р. // Архів О. Мойсюк.*
11. *Записано від Шокур А., 1902 р. н. – с. Повчине, Новоград-Волинський р-н, Житомирська обл., 2012 р. // Архів Г. Мельничук.*
12. *Каменский А. А. Древо традиции / А. А. Каменский // Декоративное искусство СССР. – М., 1980. – № 2. – С. 14.*
13. *Каменский А. А. О смысле художественной традиции / А. А. Каменский // Критерии и суждения в искусствознании : Зб. науч. тр. – М. : Сов. художник, 1986. – С. 215-252.*

Резюме

Аналізуються проблеми збереження традицій народного ткацтва у творчості сучасних майстрів Житомирського Полісся, що дозволяє виявити художні пріоритети народних, професійних та самодіяльних митців, які долучилися до відродження традицій житомирського ткацтва.

Ключові слова: традиція, ткацтво, народний, самодіяльний, професійний, майстер.

Summary

Moysyuk O. Traditions of folk weaving in art of modern masters of Zhytomyr Polessye

In research the problems of maintenance of traditions of the folk weaving are analyzed in creation modern masters of Zhitomir Polissya. This foreshortening of research allows to present artistic priorities of folk, professional and amateur artists, witch was attached to the revival of traditions of the Zhitomir weaving.

Key words: tradition, weaving, folk, amateur, professional, master.

Аннотация

Анализируются проблемы сохранения традиция народного ткачества в творчестве современных мастеров Житомирского Полесья, что дает возможность выявить художественные приоритеты народных, профессиональных и самодеятельных художников.

Ключевые слова: традиция, ткачество, народный, самодеятельный, профессиональный, мастер.

Надійшла до редакції 12.12.2013 р.